

Anonymus és az Excidium Troiae

Anonymus a 47–50. fejezetben Pannonia meghódítását beszéli el. Árpád *Ecilburgu*-bó indul el, s az első nap Százhalomnál táborot ver. Itt a seregét három részre osztja. Az első a Duna mentén Dél felé indul. A másodikat *Vsubu* és *Eusee* vezeti, s Pákozdon keresztül Veszprém alá vonulnak. Csataban megverik a rómaiakat, elfoglalják a várat, s a rómaiakat *ad confinium Theotonicorum* üldözik. Innen visszafordulnak, a Balaton mellett Tihanyig vonulnak, s leigázzák a lakosságot visszatérnek Veszprémbe. Onnan jelentést küldenek Árpádnak. A követek Árpádot *in silua Turobag* találják. Árpád a jelentéstől a szokottnál vidámabb lesz, visszatér *Ecilburgu*-ba, nagy lakomát csap, megajándékozza a követeket. S csupán ezután kerül sor arra, hogy Árpád és nemesei a sereg harmadik részével elinduljanak *Ecilburgu*-ból. Pannonia északi részét hódoltatják. Innen visszatérnek a Duna mellé, az erdő felé (*uersus siluam*), hogy vadászszanak (*causa uenationis*); elbocsájtván a hadsereget, 10 napig maradnak az erdőben, azután visszatérnek Árpád és nemesei Attila városába s a Csepel-szigetre.

Ebben a részben, pontosabban a 49. fejezetben, ahol Árpádot a második seregrész követeli a torbágyi erdőben találják, ezt a mondatot olvassuk: *Missi vero eorum duces Arpad in silua Turobag arpalice ambulantiem inuenerunt* . . .

A rejtélyes *arpalice* szó megfejtése sok gondot okozott a kutatóknak és Anonymus fordítóinak. Szabó Károly (*Béla király nevelten jegyzőjének könyve a Magyarok tetteiről*, 1860.) a helyhez fűzött megjegyzésében szövegromlást tételez fel: „ . . . kétségtelennek látszik, hogy *Arpalice* csak az értetlen másoló tévedéséből áll a helyes *Arpadice* (árpádosan) helyett. Azért is ezen egy betű megváltoztatásával ezen eddig értelmetlennek tartott és senki által meg nem fejtett hely eredeti értelmét, úgy hiszem, szerencsésen visszaállítottam.” Fordításban így adja vissza: árpádosan sétálgatva.

Szabó István az előbbi megoldáshoz fűzött rövid reflexiójában (*Anonymus Arpalice-je*, Századok, 1890. 367–368. 11.) kétségbe vonja a konjektúra szükségességét. A vitatott szót a mitológiai *Harpalyce* királylány nevével hozza kapcsolatba. Hogy ebben az esetben hogyan kell értelmezni a szöveghelyet, arra nem tér ki. Javaslatát nem is vették figyelembe: Szabó Károly fordításának második, Fejérpataky László által javított kiadása (Budapest, 1892.) ezen a helyen az első kiadás szövegét hozza. Pais Dezső első fordításában (*Magyar Anonymus*, Budapest, 1926. 86. l.) megfajthetetlennek minősíti szavunkat. 1937-ben azonban, Anonymus új szövegkiadásához fűzött jegyzetében (E. Szentpétery: *Scriptores rerum Hungaricarum*, I., Budapest, 1937. 99. l.) elfogadja a latin íróknál szereplő *Harpalycus*, *Harpalyce* nevekkel való összefüggést, továbbá rámutat e nevek kapcsolatára a görög *ἀρπάλιζω*: *ἀρπαλιζω* igével, melynek jelentése 'crebriter arripit, eripit'. Ennek megfelelően az anonymusi szókapcsolat jelentése szinte 'venans, venando loca peragrans'. Legutóbbi fordítása (*A magyarok elődeiről és a honfoglalásról*. Sajtó alá rendezte Györfly György, Budapest, 1958. 131.) már eszerint értelmezi a szöveget: vadak után járva-keleve. Közben azonban még egy fordítás készült, Erdélyi Lászlóé (*Krónikáink magyarul*, Szeged, 1943.) Nála (indoklás nélkül) ezt a fordítást találjuk: szórakozásból sétálva. Legutóbb ifj. Horváth János foglalkozott a szóval (*P. mester és műve*, ItK, 1966. 4–5.). Tanulmányának ebben a részében P. mester görög nyelvi ismereteit bizonyítja. A bizonyítékok között sorolja fel az *arpalice* szót is. A latin íróknál és mitográfusoknál szereplő *Harpalycus*-*Harpalyce* nevekhez való kapcsolást nem említi, hanem két görög szóhoz kapcsolja: a Paistól is megemlített *ἀρπάζω*: *ἀρπαλιζω* igéhez vagy a *ἀρπαλέος* melléknévhez. A Pais-féle megoldás nehézsége, hogy a görög ige jelentése 'megfog, megragad', s nem 'vadászik'. Ezt a nehézséget csak azzal a hipotézissel lehet megoldani, hogy a magyarban ugyanazon igenek volt 'megfog' és 'vadászik' jelentése is. Valószínűbbnek tartja a melléknév-ből való kiindulást, melynek jelentése 'reizend, lieblich, angenehm'. Ezt a szót látta el P. mester latinos adverbium-végződéssel. Hasonló értelmezéshez jutunk, ha a *ἀρπάζω* igenek kikövetkeztethető passzív jelentését véve alapul 'elragadtat' szóval fordítjuk az *arpalice*-t. Hor-

váth János tehát jelentéstani okokból elveti, vagy legalábbis kevésbé valószínűnek tartja Pais 'vadak után járva-keelve' fordítását, pedig a szövegösszefüggés alapján ez az értelmezés látszik a legvalószínűbbnek. A 47—50. fejezet kerek, lezárt elbeszélés: *Ecilburguból* indulnak el a 47. fejezet elején, s ide, *in ciuitatem Athhile regis* térnek vissza az 50. fejezetben. Mind az induláskor, mind a visszatéréskor egy retardáló mozzanat jön közbe: táborverés *iuxta Danubium uersus centum montes*, ahonnan csak két seregrész indul el, Árpád a harmadikkal ott marad egészen a második seregrész követeinek megérkezéig; a követek itt találják őt *in silua Turobag arpalice ambulante*; s a hadjárat befejeztekor sem egyenesen *in ciuitatem Athhile regis* térnek vissza, hanem előbb *iuxta Danubium versus siluam*. Ez az erdő topográfiailag nem lehet más, mint a *silua Turobag*. Ideérkezésük célja a *uenatio*, ez tíz napig tart, s csak ezután *uenerunt in ciuitatem Athhile regis*. A kerek, szimmetrikusan felépített elbeszélés feljogosít annak a feltételezésére, hogy mind a két alkalommal vadásztak az erdőben; P. mester ezt az első alkalommal az *arpalice ambulante* fordulattal fejezte ki, a második alkalommal viszont a *causa uenationis* kifejezéssel. (Ugyanígy más-más fordulattal adja meg a vállalkozás azonos kiindulós végpontját: első alkalommal *Ecilburgu*, a második alkalommal *in ciuitatem Athhile regis*.)

Bármilyen jelentésre következtetünk is azonban a szövegösszefüggés alapján, a szó rejtélyéhez ezzel aligha jutunk közelebb. Az eddigi kísérletek fő nehézsége abban rejlik, hogy távoli — latin mitológiai vagy görög nyelvi — kapcsolatokat tételtek fel. A Harpalycus-Harpalyce névvel való magyarázat nem hozott közelebb a szó értelmezéséhez, s valamilyen indokolást kellett volna arra találni, hogy miért s hogyan lett a személynévből adverbium; még nehezebb a görög vonatkozás elfogadása: ha Anonymus idegen szót használ, azt értelmezi latinul is. Ez esetben ilyen értelmezést nem találunk; s az már önmagában is igen furcsa és egyedülálló merészség lenne, hogy egy egyáltalán nem kézenfekvő vagy ismert görög szót latin képzővel lát el.

Véleményem szerint a rejtély kulcsát a korabeli latin irodalomban kell keresni és lehet megtalálni. A kutatás eddig nem vette figyelembe, hogy a furcsa szó előfordul, még hozzá kétszer is, középkori latin szövegben, mégpedig olyan műben, amely több szállal is kapcsolódik a Névtelen alkotásaihoz.

A Prológusban szerzőnk elmondja, hogy hajdan ő is készített egy „*hystoria Troiana*”-t, mégpedig *ex libris Darethis Frigii ceterorumque auctorum, sicut a magistris meis audieram*. Nos, az *arpalice* szó előfordul két alkalommal egy középkori Trója-történetben, illetve egy ahhoz csatlakozó, de azzal egy művet alkotó Aeneis-kivonatban (*Excidium Troiae*, edited by E. B. Atwood and V. K. Whitaker. Cambridge Massachusetts 1944. — The Mediaeval Academy of America. Publication N° 44.) A ránk maradt munka keletkezési idejét a kiadók a korai középkorra teszik, s valószínűsíteni tudják, hogy francia területen készült. Bizonyosra veszik azonban, hogy a középkori szerző nem maga kompilálta művét, hanem korábbi, IV—VI. századi késő antik latin kézikönyv alapján dolgozott, amelyben, éppúgy mint a ránk maradt középkori átdolgozásban, egészséges munkába volt összefoglalva a trójai háború története Peleus és Thetis házasságától Achilles haláláig, majd Trója eleste és Aeneas vándorlása (e kettő Vergilius nyomán) s végül röviden még Róma alapítása és korai története.

A két előfordulás:

27.12 Ecce Venus mater eius in Arpalice [hoc est venatrice] ei apparuit in tali cultu venatricis — id est alte cincta <c>alcas in pedibus et armi iuclo arcum portans et in comam capiti vittam habens.

34.25 Dido ad Eneas mandavit ut utrique ad venationem exirent, et utrique ad venationem exierunt. In tali cultu Dido exivit: in Arpalice vestita [veste virili], calcas in pedibus, ciclade induta, fibulam habens, alte cincta, atque vittam ex auro et gemmis super comam capitis sui constrinxit. Similiter et Eneas zaban indutus, galea cristata, in Martem una cum Ascanio filio suo et cum Didone exierunt.

A közölt két szövegrész ebben a formában már magán viseli a szövegkiadó értelmező munkájának eredményeit (nagy kezdőbetűk, interpunkció, szövegrészek kirekesztése ill. kiegészítése). A szöveg egyébként jól értelmezhető, s megtaláljuk benne a hiányzó láncszemet az anonymusi szó magyarázatához.

Kétségtelen, hogy az ET két idézett helyén a mitológiai Harpalycére céloz a szerző. Az *in Arpalice* kifejezés azt jelenti, hogy Venus ill. Dido Harpalycéként, Harpalycé formájában, Harpalycének öltözve jelent meg. Az *in praeposition*nak ezt a sajátos használatát látjuk a második idézett szöveg vége felé *Eneas*-szal kapcsolatban: *in Martem*. Feltűnő, hogy az *Arpalice* szót nem teszi accusativusba, egy további párhuzamos hely azonban arra utal, hogy az idegen (nem latin) szavaknál az *in* után ebben az értelemben alanyesetet használ: *fama hoc habuit, quia in domo Licomedis regis in parthenos inter filias regis, id est Didamiam vel alias, secretim habebatur* (sc. Achilles). (Az *in*-nek ez a használata gallicizmus: vö. *s' habiller en homme* — 'férfinak öltözik'.)

A szöveg kiadói a *hoc est venatrice* ill. a *veste virili* szavakat kirekesztették a szövegből, mint később belekerült glosszákat. Furcsa, hogy a két helyen kétféle értelmezést találunk. Annyi azonban bizonyosnak látszik, hogy a kiadott szöveg archetipusának létrejöttekor (mert mind a három alapul szolgáló kézirat tartalmazza a glosszákat) már nem értették az *in Arpalice* kifejezést, a mitológiai vonatkozás már elhomályosult, s a szónak köznévi értelmet tulajdonítottak.

Érdeemes még megfigyelni, hogy mind a két idézett helyen a szövegkörnyezet vadászattal függ össze.

Anonymusnál a szó már mint adverbium szerepel. Egyébként már az ET-ben is módhatározó volt az *in Arpalice* kifejezés, s tekintettel arra, hogy az *-e* végződés jellegzetes latin adverbiumképző, s annak tudatában, hogy a szó kapcsolata a mitológiai személynévvel már nem volt világos, teljesen logikus fejleményt kell látnunk abban, hogy az *in* prepositio elmaradt, s szavunkból „szabályos” határozószó lett. Hogy ez az utolsó lépés P. mester érdeme-e, vagy pedig már ebben a formában találkozott a szóval, az nem dönthető el. Annyi azonban bizonyos, hogy nem ő alkotta, hanem középkori latin szövegben — a Trója-történet egy variánsában — találkozott vele. Bizonyára megragadta figyelmét az ismeretlen szó, annál is inkább, mert Árpád nevére emlékeztette. S be is illesztette gestájába, Árpád neve mellett szójátékként és alliterációként, minden bizonnyal a vadászat gondolatkörével összefüggésben, alighanem ’vadászként, vadászosan’ értelemben.

De térjünk vissza az *Excidium Troiaehoz*, melyről az imént azt állítottuk, hogy több szállal is kapcsolódik P. mesterhez. Az *arpalice* szóra már rámutattunk. Utaltunk arra is, hogy P. mester a Prologus tanúsága szerint maga is írt egy „*hystoria Troiana*”-t. Ezen túl azonban van még egy szál: az ET egyik kézírata. Az ET szövegét a kiadók három kézirat alapján adták ki. Ezek közül a firenzei Bibliotheca Laurenziana LXVI 40 jelű kódexe a következő műveket tartalmazza:

Exordia Scythica
Dares Phrygius, De exitu Troianorum
Excidium Troiae és közbeékelve egy kommentár az
Aeneis II. könyvéhez
Tituli et versus Cellani abbatis
Historia Apollonii regis Tyri

Az első három munka közvetlen kapcsolatban áll P. mester életművével: Daresra ő maga hivatkozik a Prologusban; az ET-val főntebb foglalkoztunk, s végül az első, az *Exordia Scythica* már régóta mint Anonymus egyik forrása ismeretes. Mint Győrffy György részletesen bizonyította (Kronikáink és a magyar őstörténet Budapest, 1948.), Anonymus az első fejezetben hosszú részeket írt ki belőle; Anonymus valamennyi feltételezett forrása közül ezzel mutatható ki a legtöbb pontos szövegszerű egyezés, úgyhogy itt közvetett átvételről semmi esetre sem lehet szó.

Az ET kiadói előtt — úgy látszik — nem volt ismert, hogy még egy kéziratban előfordul ez a munka, vagy ennek egy egészen közeli variánsa (vö. G. Waitz, *Ueber eine Bamberger Handschrift des Jordanis, Paulus u. s. w.*, Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde, herausgegeben von G. H. Pertz, IX., 1847, 673—703.). Ebben a kódexben, mely a Bamberg. E. III. 14. jelzetet viseli, az Aeneis-kivonattal megtoldott Trója-történeten kívül — más munkák mellett — ugyancsak találkozunk az *Exordia Scythica* c. művel. A kódexben a két mű közvetlenül egymás után következik, mégpedig előbb a szkítákról szóló mű, azután a Trója-történet. Úgy tűnik tehát, hogy a kézirati hagyományozásban a két mű egymás mellé került, s P. mesternek *in scolari studio* ilyen kézirat kerülhetett a kezébe. (A két kódex lehetséges vonatkozásaira Anonymushoz röviden utalt Eckhardt Sándor is: *A pannóniai hun történet keletkezése*, Századok, 1927—28. 606.)

Hadrovics László délszláv Trója-regények vizsgálata során rekonstruált egy XIII. századi magyar nyelvű Trója-regényt (*Az ó-magyar Trója regény nyomai a délszláv irodalomban*, Az MTA Nyelv- és irodalomtudományi Osztályának Közleményei, Budapest, 1954. 79—175.). Munkájának végén azt bizonyítja, hogy a magyar nyelvű változat latin eredetije az Trója-regény volt, melyet Anonymus írt. Ha már most találtunk egy olyan Trója-történetet, amelyről igen valószínű, hogy valamelyik változatát ismerte Anonymus, akkor nem haszontalan összehasonlítani annak szövegét a rekonstruált Trója-regénnyel.

A rekonstruált regény és az ET között jelentős különbség, hogy az előbbi csakugyan a Trója-történetre korlátozódik, az utóbbi viszont egészen Róma korai történetéig folytatja az elbeszélést. Az ET rövidebbre fogja az elbeszélést, számos epizód hiányzik belőle, s szerkezete sem mindig azonos a rekonstruált regényével. Figyelembe kell azonban vennünk, hogy az ET csupán egyik forrása lehet az anonymusi *hystoria Troiana*-nak; továbbá, hogy a rekonstrukció

késői, többszörös átdolgozáson átesett délszláv változatok alapján történt, s a magyar Trója-regényre vonatkozik, amely az anonymusi műhöz képest bizonyára szintén átdolgozás, s nem egyszerű fordítás volt. Annál érdekesebb, hogy több motívum azonossága kimutatható: A trójai háború előzményei között mind a két mű foglalkozik Paris születésével és ifjúságával. Feltűnő egyezés Hecuba álma, amelyet még Paris megszületése előtt lát: azt álmodja, hogy falkyát szül, amely felgyújtja Tróját, s a város leég. Az álmot a „mesterek” ill. az ET-ban a „templom” megfejtji, s a megfejtés is azonos: ha a királyi párnak fia születik, Trója elpusztul.

Mind a két változatban kiteszik az újszülöttet, s azt pásztor találja meg. Leírják a fiú növekedését a pásztorok között. Érdekes egyezés, hogy mind a két változat arról is beszámol, hogy a fiatal pásztorfiú bikaviadalokat rendez, s a győztes állatot megkoszorúzza. Hasonlít egymáshoz Paris felismerésének a motívuma is: mind a két változatban Priamus udvarában, lovagi tornán kerül rá sor.

Ugyancsak sok hasonló vonás van az előzmények másik fonalának előadásánál: Peleus és Thetis lakodalmára nem hívják meg Discordiát, s az aranyalmát dob a násznép közé, melyen felirat van: a legszebb asszonynak kell adni. Mind a két változatban először Jupiter elé járulnak, de az elutasítja a döntést. Az ET-ban minden indokolás nélkül annyit mond csupán, hogy nem teheti (non possum), a délszláv változatban az indokolást is megtaláljuk: „En nem itélek köztetek, mert Juno a feleségem, Pallas a menyem, Venus pedig a hugom” (Hadrovics i.m. 86.). Jupiter Parishoz küldi a három istennőt. A délszláv változatban Parishnak nincs kedvére az ítélet, az ET-ban is „comperendinavit” a döntést.

A továbbiakban már kevesebb egyezést találunk, megemlítendő azonban, hogy mind a két változat Hector és Achilles párbaját, mint a lovagi torna egy formáját beszéli el, továbbá hogy Achillest Paris egy templomban (az ET-ban Apollo templomában) sebesíti meg halálosan.

A délszláv Trója-regény irodalmi mintáit kutatva Hadrovics László rámutat a regény sajátos, primitív—dramatikus jelenetezésére. Ennek során példaképp idéz a szerb változathoz egy részletet, melyen megfigyelhető ez a jelenetelési mód. Hadrovics párhuzamosan helyenként Leo archipresbíter Nagy Sándor regényét idézi, amelyben „szinte tipikus az ilyen párbeszéd jelenetezés”. Nos, közelebbi párhuzamot találunk az ET-ban, s történetesen éppen a Hadrovics-tanulmányban példának idézett résznek szinte pontos megfelelést is megtaláljuk itt (azzal az eltéréssel, hogy a párbeszéd egyik szereplője nem Menelaos, hanem Helena).

I uprašavь ga i reč(e) mu Menelauš
c(a)гъ: „Kto ti si i ot kud(u)
grěd(ě)šь i kamo idešь?”

I Parižь Al(e)ks(a)ndrъ mu reče: „O
c(a)гu Menelaušu, azь jesmь Parižь
Al(e)ks(a)nd(r)ъ, s(i)нь Prějamaša
kralja.” I reče mu Menelauš c(a)гъ:

„I što si prišь do nas?” (Hadrovics i.m.101.)

Cui illa respondit: „Quisnam
es tu?” Ille dixit: „Filius
Priami regis Troianorum.” Re-
gina dixit: „Et que te ratio
fecit ad nostram provinciam
venire?” (8, 13)

Összefoglalva: az *arpalice* szó magyarozatát keresve eljutottunk egy középkori Trója-regényhez, az *Excidium Troiae*-hoz. Nyomós okaink vannak annak feltételezésére, hogy ez a mű egyik forrása volt az anonymusi *hystoria Troiana*-nak. Továbbá megállapítottuk, hogy a P. mester forrásaiként számontartott művek kézirati hagyományozása összekapcsolódik; különösen figyelemre méltó ebből a szempontból a firenzei és a bambergi kódex. Anonymus közvetlenül egyiket sem használhatta, mert az *Exordia Scythica* idézetei egy másik kódex, a vatikán-urbanói kézirat variánsaihoz állnak közelebb. Szinte biztosra vehetjük azonban, hogy hasonló gyűjteményes kézirat volt a kezében vagy talán a birtokában.

Kapitánffy István

Kassai adalékok Batsányi üldöztetéséhez

Közismert a Batsányi-irodalomból, hogy a költő meghurcoltatása akkor kezdődött el, amikor — 1792. december elsején, Eperjesen — Péchy József Sáros megyei nemes, főszolgabíró feljelentette a *Magyar Museum* II. kötetének 1-ső negyedét (1789.); azt a kötetet, amelyben a *Serkentő válasz*, legfőképpen a *franciaországi változásokra*, valamint a *Tekintetes nemes Abauj vármegye örömnepére* című Batsányi-költemények találhatók. A francia forradalomtól megfélemlített nemesi szemlélet és érdek, érthetően elsősorban a *franciaországi változásokra* írt versét támadta és kifogásolta a legélesebben (II. köt. 1-ső negyed 56. lapján), mint olyan verset, amely érzelemkeltő hatásával „a békét és a köznyugalmat veszélyezteti.” (Mindennek alapos törté-

neti áttekintését I. BJÖM I. 302–315., továbbá 355–375., valamint BJÖM II. 283–296., illetve 541–551.; vö. ehhez még BJÖM I. 293–300. — Ezek az iratok az Országos Levéltár adatait dolgozzák, a helytartótanácsi iratokat; a kassai kéziratok, emezekkel összhangban abaúji- és kassai érdeklődően világítják meg Batsányi üldöztetésének történetét. Tehát a dokumentumok találkozásáról van szó.)

A kassai Állami Levéltárban (Státny archiv Košice) is megtalálhatók az említett feljelentések és ennek alapján folytatott vizsgálatnak a nyomai, kéziratos anyagai (Index Actorum Politico: 723 2–77 (M 793/550), továbbá 1293 2–77 (M 793/550) az 1793-as évből.) A Helytartótanács 1793. április 17-iki leirata alapján (tehát azután hogy Batsányi megírta Mentőírását a nádorhoz, április 15-én) Abaúj vármegye foglalkozott az ügygel, hivatalból.

A megyei jegyzőkönyvben, 723. szám alatt a következő szöveg olvasható: „1793dik Eszterdében Szent Iván havának 10dik s több következő napjain Szabad Királyi Kassa Városában Tettes Nemzetes és Vitézlő Fáj Fáj Agoston Úrnak, eő Felsege Tanátsónának és ezen Nemes Abauj-Vármegye Első V. Ispánnjának elől-ülése alatt tartatott a meg irt Nemes Megyének Közönséges Gyülekezete. . . .”, amely — tizenkettedik napirendi pontként — a következő végzést hozta Batsányit, illetve a Museum szóban forgó kötetét illetően: „Felolvastatott ugyan a Felsőges M. H. H. Tanácsának Áprilissnak 17dikén 9486ik szám alatt kötő rendelése: Melly által Ns Saaros Vármegyétül elvádoltatott Könyv e következő homlok írással: *Magyar Museum II. kötet Iső Negyed* ennek Irójátül Batsányi János Úrtül bé szedetni, és az alatt méglen íranta eő Felsőge nek bővebb Rendelése érkezik Köz-Gondviselés alatt tartatni, azonban a Könyvnek Rendbe szedője kihallgattatni parancsoltatik.

Teljesítéssére ezen Felsőbb Rendelésnek Fő Szolg. Biró Kornis István Úr maga Eskütséggel ki küldtetetik, azon Rendelésnek pártját Batsányi János Úrral közölvén, s hólnapi Ülésben e dologban Könyvülálló Tudossítást tévén.”

A másnapi jegyzőkönyv (723. számú iratában) így rögzítette Kornis István tevékenységét: „Kassai Járás Főszolga Birája Kornis István Úr a tegnapi Ülésnek Végezéséhez képest Batsányi János Úrnak felelettyét beadta, jelentvén egyszersmind, hogy a Magyar Museumnak 74 darabjait (a BJÖM I. 304. oldalán, források alapján 75 példányról olvashatunk) a kiadó önkint általadta, és ezek a felsőbb Helyeknek bővebb rendeléséig a Ns Vgye Levéltárjában tettettek.

Ezen Tudossításnak felküldése amellet a Felsőges Helytartó Tanácsnak jelentés képpen felíratni Rendeltetett. Hogy amivel a fent nevezett Szolga Birónak hiteles tudósítássából kitetszik, hogy ezen munka valamint egyéb Részeibe, úgy ennek azon szakasa is, amely Ns Saaros Vármegye által feladatott még 1790ik Esztendőekben néhai Novák István Kassai Professor és akkori Könyvek vizsgálója által helyben hagyattatott, ezen munka a jó szívet bíró olvasókat közönséges botránkozásra annyival inkább nem gerjesztheti, hogy az ebben foglalt és az 56ik Levél oldalon feltalálható Verseknél értelme is, oly közönséges, hogy ezzel a mi Kegyes Fejedelmekre senki bűn nélkül nem terjesztheti, és hogy ezen feltételnek gyanúságátul a Vers Irót több más okok felett, előttünk ismértes jó erkölce önkint mente tézi.”

Igaz, Abaúj vármegye — menteni igyekezett a költőt, de a zaklatásokat nem tudta megakadályozni. Batsányi meghurcoltatása itt és ekkor kezdődött el, s nem csupán a Martinovics-perben. Gondolatait, tevékenységét először a megyei nemesi érdekek korlátozták, béklyózták meg. Különbben nem kellett volna írnia a nádornak a Mentőírást; különben nem kellett volna írnia Erdélybe, Arankának (1793. május 6.iki levelében), hogy „a Museum alunni fog amig az ügyemnek vége nem lesz. Talán nem is fogom többé folytathatni . . .” (BVál. 1956. 293.) — Batsányi rezignált érzéseinek, sajnos, igazuk lett. A tevékeny, a minden ízében az aktualitásra figyelő költőt szellemileg, gondolati tevékenységében a megyei nemesi törekvések ropantották meg — évekkel a Martinovics-per előtt!

Kovács Győző

Berzseny Dániel iskolázatásához

Hetyéssy István feltevése szerint Berzsenyi Dániel még Hegyes Kis Somlyó előtt kezdett iskolába járni (ItK 1969. 604–605.) és feltevést egyfelől egy sor olyan önmagában helytálló ténnyel kívánja alátámasztani, amelyeket egyike sem mond ugyan ellent feltevéseinek, de még kevésbé kényszerít elfogadására, másfelől azonban Berzsenyi Sopront megelőző iskolába járásának egyetlen dokumentumát, a Hegyes Kis Somlyón 1788. október 13-án Polgár István által kiállított (aláírt és lepecsételt) bizonyítványt (l. Németh Sámuel: *Új adat Berzsenyi Dániel iskolázatásáról*. Protestáns Tanügyi Szemle 1936. 137–139.; másolatát Soproni Szemle 1961. 293.) meg akarja fosztani hitelességétől. Erre vonatkozó érvelése, sajnos, tényekbe ütközik:

Polgár István a kissomlyói „Evang. ekkleziák protokolluma” szerint 1784 márciusa és 1790. január 18. között megszakítás nélkül ott és nem Bükön tanítókodott. Ugyanő az „anni cursum ... implet” szavakkal pontosan megadja, hogy Berzsényi 1787 október és 1788 október közt volt tanítványa. Hetyéssynek ebben igazra van: a bizonyítvány csak látszólag mond ellene a répcemelléki ifjúkori iskolázatásnak, mindössze 1787 elé kell datálni. Más kérdés, szükséges-e Berzsényi iskolába járásának kezdetét alig bizonyítható feltevések árán minél fiatalabb korra leszorítani.

Pröhle Jenő

Arany János „Vörös Rébék”-je és nagyszalontai Veres Rebeka boszorkánysága

Aki ismeri Arany János költészetét, feltétlenül igazat ad Solymosi Sándor¹ és Sebestyén Gyula véleményének,² melyben kézzelfoghatóan bizonyítják a nagy költő szoros kapcsolatát a néphagyománnyal. Ha tehát mélyebben akarjuk elemezni e költészet gyökereit, az irodalmi vizsgálat mellett a néprajzi tanulmányok eredményeit is figyelembe kell venni. Különösen érdekesek és figyelemreméltók a babonák. Szendrei Zsigmond elemző tanulmánya hosszú példasorral igazolja a babonás elemek Arany költészetében való tudatos megjelenítését.³

Ez alkalommal a *Vörös Rébék* c. ballada népi gyökereit próbálom meg irodalmi, néprajzi és levéltári források alapján történeti néprajzi elemzés alá venni. Köztudott, hogy Arany János költészete — s így idősebb korában írt balladái, a *Tengerihántás*, *Vörös Rébék* — a gyermek, vagy fiatal korban szerzett, emlékké mélyült népi élményekből táplálkozott.⁴

A kritikai kiadás⁵ megjegyzése szerint „E ballada magva népi mondatöredék, a költő egészíti ki valószerű történettel.” Itt csupán a történet valóságosságára találunk adatot. A Kapcsos Könyvből Arany a boszorkány varjúvá válásának motívumára utal.⁶ „A népmonda csak ennyit tartott fenn a tisztas boszorkányról. A többi én toldottam hozzá”. Megjegyzése bizonyosság amellelt, hogy a balladai boszorkány létezéséről szóló történetek ismerősek voltak a költő előtt, s az a nagyszalontai nép körében közzsájon forgott. Barta János tanulmánykötete a ballada témáját csak mint babonát említi.⁷ Főként formai szempontból foglalkozik vele. A figyelembe vett irodalom abban megegyezik Riedl Frigyes megállapításával,⁸ hogy: „A ballada alapja az a népbabona, hogy a boszorka varjúvá változik, de ha meglövik, ismét asszony lesz belőle.”

Lényegében ennyi, amit megtudhatunk a *Vörös Rébék* történetének magváról az eddigi irodalomban, hiszen a szerző műveinek első teljes kiadásában is⁹ csupán arra utal, hogy először a *Vasárnap Újságban* jelenik meg 1878-ban. Másodsor az 1898-as kiadásban lát napvilágot. Ennyit közöl a rendelkezésre álló irodalom, s még annyit, hogy az 1817-ben született költő¹⁰ e balladát 1877-ben, tehát 60 éves korában írta.¹¹

Kutatásaim eredményének tükrében Arany János *Vörös Rébék* c. balladájának valódi alapja nem csupán a népi képzelet szülte s a hagyományban szájról szájra öröklődő babonás boszorkánytörténet, hanem valóban élő személy, akinek boszorkányos híre és cselekedeteiről szólt mendemondák a XIX. század elején valósággal felkavarták Nagyszalonta lakosságának gondolatvilágát. Tetteinek emléke Arany János gyermekkorában még mindennapi, vagy legalábbis gyakori esti beszédtema volt, s az emberek félemlítette, de a hatóságokat is hosszú időn át foglalkoztatta. A családi körben így juthatott a történet már a gyermek Arany tudomására.

A Hajdú-Bihar Megyei Levéltárban végzett kutatásaim során a szerencsés véletlen hozott össze a balladai *Vörös Rébékkel*, a boszorkány hírében álló szalontai lakos Székely János feleségével, „az 52 esztendőös gyenge complexiójú *Veres Rebekával*, aki reformata vallású és

¹ SOLYMOSSY Sándor: Arany János népiessége. Ethn. XXVIII. 1917. új folyam XIII. 20.

² SEBESTYÉN Gyula: Arany János és a néphagyomány. Eth. XXVIII. 1917. 1–21, 184–196.

³ SZENDREI Zsigmond: Szalontai babonák Arany műveiben. Ethn. XXVIII. 1917. 138–139.

⁴ SOLYMOSSY Sándor: i.m. 20.

⁵ ARANY János: Összes művei. Bp. 1951. 548. Kritikai kiadás.

⁶ ARANY János: Kapcsos könyv. Bp. 1962. 32. Faksimile kiadás.

⁷ BARTA János: Arany János. Bp. 1953. 176.

⁸ RIEDL Frigyes: Arany János. Bp. 1957. 230.

⁹ ARANY János: Összes munkái. Bp. 1898. V. köt. XVI. 1. Jegyzetek az első kötethez.

¹⁰ PINTÉR Jenő: A magyar irodalom története. Bp. 1942. II. köt. 283. — SZERB Antal: Magyar irodalomtörténet. Bp. 1947. 363. — FEJJA Géza: A felvilágosodástól a sötétedésig. Bp. 1943. 196. — VAJTHÓ László: Halhatatlan magyar irodalom. Bp. é. n. 125.

¹¹ ARANY János: Összes munkái I. köt. Bp. 1898.

két gyermeke vagyon”.¹² Miskolczi Mihály nagyszalontai főszolgabíró 1808. szeptember 15-én a következő jelentést küldte Bihar Vármegye első alispánjához:¹³ „Nagy Szalontai Veres Rébékát Székely János feleségét tsak ugyan N. Szalontai Lakosok úgy mint Nemes Gali István, és Contribuens Füsüs Nagy János, kibül még a' babonaság ki nem irtódott, vélt boszorkányságáért megkínzóván, Füsüs Nagy Jánost, Ns Gali István eránt további Rendeléstől várván az ide alázatosan rekesztett Történet leirással, — Maga önként tett vallásával, — Magistratuális Inquisitioval és Visu-repertumokkal bé küldöm”. Csatolva hozzá sorban:¹⁴ „A történet leirása N. Szalontai Lakos Veres Rebeka dolgában.

N. Szalontai Lakos Veres Rebekát, Székely János Feleségét tsak ugyan N. Szalontai Lakos, Nemes Gali István, szép szin alatt magához tsalván midőn hozzá ment, ekképpen szóllott néki: No mitsoda disznó teremtette boszorkánya, kurvája, meg rontottad a' feleségemet, ki tekerted a' nyakát, gyógyítsd meg mert ha nem gyógyítod meg-ölelek, itt eszi meg a' kutya a' véredet, — ezután N. Gali István maga lévén a' szobába, lántzot tett a' Veres Rébék derekára, s lakatot vetvén rá, ki vitte a' Siket kamarába, s' ott fel-huzta a' lántznál fogva a' gerendába, de az Istenre kérvén N. Gali Istvánt Veress Rébék, le botsátotta a' gerendából annyira, hogy ülhetett. Az után meg-fogadta N. Gali István Füsüs Nagy Jánost, hogy Veress Rébékét kötözze meg, — meg is kötözte F. Nagy János kötéllel a' nyakát, a' két karját, keze fejét, és a' két lábát, 's öszve kötven gombolyagba fel huzta a' gerendába, melyet N. Gali István kívülről a' kults jukán nézett. — Füsüs N. János pedig pusztá kézzel meg pofozván Veress Rébékét, ki ment a' kamarából N. Gali Istvánhoz, 's vele borozván, a' borozás közbe bé bé szaladt a' kamrába, 's egy kötéllel jól meg, meg verte, 's vallatta mondván: Péntek van, valyál mitsoda disznóteremtette kurvája, boszorkánya, meg mondtam, hogy a' kezembe akadsz — meg-gyógyíttasd Galinét mert különben itt eszi meg a' kutya a' véredet — ekkor Veres Rébék mondta F. Nagy Jánosnak, hogy mivel semmi gonosztságot nem tud, Galinét meg nem gyógyíthatja, 's a' Lelke esmérétiibe ne is turkálódjon, — melyre ismét így szóllott F. Nagy János: Megölelek, nem nyugszom míg ki nem végezlek az éjjel a világból, 's a' Veress Rébék jobb füléből egy késsel ki-vett a' Veress Rébék kinzása alatt, a' Leánya Ersók Vasvári Jánosné, Szerentsére Gyarakról Szalontára bé ment, 's meg értvén Édes Anyjának kinoztatását, a' Város Birájához Ns Bajó Mihályhoz ment, a' ki is Négy Város Ármásait ugymint Janó Jánost, Szűts Mihályt, Kőteles Istvánt és Mészáros Istvánt, a' Veress Rébék Szabadítására mindjárt el-küldötte, de N. Gali István a' Kamara ajtót lakatra vetvén azokat Veres Rébékhez semmi képpen bé nem eresztette, Az Ármások közül ezen az okon kettő vissza ment a' Birohoz 's a' dolog miben létét tudtára adván, parantsolta, hogy az ajtót törjék bé, mely Parantsolatot meg értvén N. Gali István, az Ármásokat bé botsátotta a' Kamarába, 's azok ugy szabadították el Veress Rébékét. Történt ez a dolog e folyó Esztendőben Julius 8-dik Napján. Költ Szalontán. Szeptember 10 kén 1808-ban. Fő szólga Bíró Miskolczi Mihály mk.”

A viszonylag részletes történetleírás mégis szűkszavúan rögzíti a tényeket, ezért érdemes Füsüs Nagy János vallomásának néhány részletét megismerni.¹⁵

„Honnan tudod, és mi okon mered állítani hogy Ns Gali Istvánt Veress Rébék rontotta meg? Hogy Gali Istvánnét egyenesen Veress Rébék rontotta meg, onnan tudom: mivel a' Gali István cselédjei nékem azt beszéltek, hogy azon héten vasárnap, a' melyen mi Gali Istvánnal Váradra vásárra voltunk Gali István az Uttzán menvén, ötlet Veress Rébék elő találta utjába, 's meg-ölette ezt mondván: „No édes Galim” — ezt az ölelést meg-látván az öreg Kozmáné, a' mint hallottam hogy hívják, — el ment Gali Istvánékhöz az alatt míg mi Váradra voltunk 's ott azt beszélte, hogy; no meg-lássák kentek, hogy vagy magoknak, vagy cselédjeknek, vagy marhájoknak mostanában bajok lesz mivel Vasárnap Veress Rébék Gali Istvánt meg-ölette, — a' mint hogy tsak hamar Gali Istvánnak baja is lett, — de a' melly baját, minthogy szoritottuk Veres Rébékét Gali Istvánnal, akkor estvére, a' mely nap meg-kötöztük, fogadása szerént meg-gyógyította, 's az öltá Gali Istvánnak semmi baja nintsen.”

A tanúvallomások megerősítik az esetet,¹⁶ hiszen a jelenlevő négy ármás mondja el tapasztalatait, melyeket Miskolczi Mihály szalontai főszolgabíró a többi jegyzőkönyvbe foglalt tanúság mellé zárva juttatott el a Rabokat ítélő törvényszékhez: „Magistratuális Inquisitio N. Szalontai Ns Gali István és Contr. Füsüs Nagy János által meg kinoztatott Veress Rebeka Dolgában”.

Az eseményekkel egy időben megindult a mentési akció. A Bihar vármegye „Árestomjában” raboskodó „Nagy Szalontai Lakos Füsüs Nagy János Eő kegyelmeért” akit 1808. szeptember

¹² Bihar vármegyei Tiszti perek. Nagyszalontai Veres Rébék boszorkánysága. HBML IV. A. 6/f. 11. TP. XXII. 373. G.

¹³ HBML i.h. C. Nagy Szalontai Veress Rebeka meg-kinoztatása dólgában véghez vitt Magistratuális Inquisitio.

¹⁴ HBML i.h. D. A történet leirása. N. Szalontai Lakos Veres Rebeka dolgában.

¹⁵ HBML i.h. C. Önként való vallása N. Szalontai Füsüs Jánosnak, Veres Rébék megkinoztatása eránt.

¹⁶ HBML IV, A. 6/f 11. TP. XXII. 373. G. Szalonta 1808. júli. 9.

7-én fogságra vetettek, szabadon bocsátásáért Császár Ignác és Nagy Péter váradi Lakosok az ítélkezésig kezességet vállaltak. „Felesége és gyermekei Sanyarúságban lévén mi alóírttak magunkra vállaljuk hogy a midőn az Tettes Törvényszék fogja kivánni elő állíttjuk...”¹⁷ E kérésre az első alispán hozzájárulásával Bige Márton főbíró nevezettet kezességre szabadon bocsátotta. 1808. november 29-én Veres Rébék megkínzásában vétkes Ns. Gali Istvánt a fiskálisi rendelkezés szerint elő nem állíthatták a törvényszéken, mert még az ősszel makkra ment sertéseivel, Füsüs Nagy István pedig Világosra ment vásárra.¹⁸ Így a Rabokat Itéltő Törvényszék Váradolrásiban 1809. jan. 11-én tartotta első tárgyalását, ahol korábbi vallo-mását ismét raboskodó F. Nagy János megerősítette. „Confrontáltatván pedig Veres Rébékkel a' szemébe mondotta, hogy ő vágta el a' fülét késsel és a' lábát is meg akarta hasogatni, de nem engedte, melyre Rab mindeneket el tagadott. Azt mondja továbbá Veres Rébék, a' gered-dába fel kötötte, s' ugy kinezta az ősszve fonott kantár szárral. Végtére azt is panasolta Veres Rébék, hogy a' Rab őtet az Szalonthai Armás hallotára mint ezt az Armás mondta azzal fenyegette, hogy meg öli, a' melyet a' Rab tagadott.”¹⁹

Ns. Gali Istvánt „azon okon, mint ha az (ti. Veres Rébék) Gali Istvánnét boszorkánysága által meg rontotta volna, kegyetlenül megkínózni, s' a' jobb füléből is egy darabot le vágni nem irtóztak” mint nemes embert aki ezen dolgát rövid úton megítélteni nem akarta, „mint ilyen babonáságból származott kegyetlenkedőt s' vérengzőt és a' magistratus Jussaiba való Törvénytelen bé avatkozót... 1809 esztendőben Februárius Havának 4 Napján tartandó Törvény Székre s' több következő Napokra itt V. Olasziban leendő Személyes meg jelenésre meghívni s' törvénybe idézni ne terheltessenek. Tudtára adván hogy akár jelenik meg a' kiszabott Napon és modon akár nem, a' tévő lészen a dologban, a' mit a Törvény és az Igazság hozandanak magokkal”²⁰ Ns. Gali István ügyében már 1809. december 9-én tartott Törvény Széknek meghozták a szigorú ítéletet, melyből kitetszik a hivatalos állásfoglalás: „Ítéltetett. Minthogy az Actioban ki tett képtelen kegyetlenség a Documentumokból leg inkább pedig a D. alatt lévő Füsüs Nagy János ellen hozatott Sententiából nyilván ki jön, mely oly dühös, séggel következett el, hogy abból hanemha a' Szalontai Bíró ki nem szabadította volna az Asszonyt, könnyen halál történhetett volna.” „Nagy Szalontai lakosok Nemes Gali István, és adófizető Füsüs Nagy János, akikből még a' babonáság ki nem irtódott, bévádoltatván azért: hogy ók ugyan tsak N. Szalontára való Veres Rébéket Székely Jánosnét, mintha Ns Gali Istvánnét boszorkánysága által meg rontotta volna meg kineztek, és a' jobb füléből is F. Nagy János egy darabot le vágott melyre való nézve. F. Nagy János meg nyomorított Veres Rébéknek szenvedéséért 40 Rf. a' meggyógyításra tett költségeket is meg fizetvén 3. hónapig tartó árestomra és 100. páltzák elszenvadására ítéltetett oly móddal: hogy most itten 50. páltzát kapván, vissza kísértetvén pedig újra in facie loci Fő Szolgabíró Miskolci Mihály ur jelenlétében 50 páltzákkal megbüntettessék.”²¹

Tekintettel arra, hogy Ns. Gali István nem nyugodott meg az ítéletben, azt megfellebbezte s így újabb tanúkihallgatások követték, melyek az ügy részleteire vonatkozóan nyújtanak felvilágosítást.²²

„Első tanu Szalontai Lakos Veress János 52. esztendő, le tett hite után vallya az 1-sőre Én jelen épen nem voltam, ha nem meg hozták hozzám hírl, hogy a' hugomat Veres Rébéket Gali István magához hivatta, s' ott tartóztattya a' véget hogy a' feleségét a' mint mondották, meg rontotta, s' gyógyítaná meg, mely hirre én oda menvén Gali Istvánhoz kérdeztem tőle, hogy hol van az a' rosz Asszony az én hugom hadd verjem meg, mert már fejünket vette, rosz maga viseletével, ugy hogy a' városon is szégyenlünk miatta járni, melyre Gali István azt mon-dotta, nem bántya biz azt kend pajtás uram ott van a' Kamrába, nints kendnek ő vele semmi baja. *Ő bizon tsak olyan életű asszon, hogy az urától külön lakik s' többnyire köldulással él és közön-ségesen boszorkányos Asszonnak tartatik a' Városba.*

Második Tanu Szalontai Lakos Nagy István 26 eszt le tett hite után vallya: *Közönséges hir a' városba hogy ő boszorkányos asszon, és félnek tőlle, sokat is rontott már meg a' városba a' mint mondják és olyankor mikor elő kapták jól elverték és azután semmi baja nem lett a' meg rontott személynek.*

Harmadik Tanu Fási Ilona 18 eszt. le tett hite után vallya az 1-sőre Igen jelen voltam, *azt mondották hogy Ns. Gali István feleségét Veres Rébék rontotta meg, ő meg is tudja gyógyítani. Gali István osztán magához hivatta Veres Rébéket, a' ki is azt mondotta, hogy ő meg gyógyítja, sak szedjenek néki olyan füvet a' melyet ő mond.* Gali István pedig be zárta a' Kamrába, hogy

¹⁷ HBML i. h.

¹⁸ HBML i. h.

¹⁹ HBML i. h.

²⁰ HBML i. h.

²¹ HBML i. h. 1809. dec. 9. 1810. január 9.

²² HBML i. h. 1810. márt. 5.

addig el nem megy onnan míg meg nem gyógyul a felesége, *éngem osztán minthogy ott szoktam dőlgözni, s' akkor is éppen nálla voltam, ki küldött a' Leányával a' mezőre hogy fűvet szedjünk, szedtünk is... Ő csak olyan kóborló, 's közönséges hír a' Várasba hogy ő boszorkányos asszon voltna.*"²³

Végül 1812. január 29-én Varad Olasziban tartott Perekben Ítéltő Törvény Széken meghozták a záró ítéletet:²⁴ „Noha az Alperes a maga mentségére és könnyébségére való nézve azt adná elő hogy ő a meg kioztatott *Veres Rébék*et a Felesége betegsége miatt gyógyítása végett hivta légyen magához, ottan ugy is hirében, nevében az *egész Várasban mint boszorkányok* tartatott, tudta és akarata ellen F. Nagy János által megverettetett Asszonynak oltalmára lenni állítja magát, és hogy az asszony is önként való vallásánál fogva őtet nem terhelné, még is mind a Felperes Mgtus Fiscus által elő adott irásoknál fogva *világosságra jött volna az, hogy ő az Asszonyt minek utánna magához hivatta volna, Felesége gyógyítása miatt, le tartóztatván a bűdös Kamarába bé zárta ottan derekánál fogva le lántzolta*, alkalmatosságot szolgáltatott a verekedésre; terheltetésére szolgál továbbá az is, hogy a tizedesek kérésére is az asszonyt, noha már akkor az Asszonynak megkioztatása tudtával légyen is, el nem eresztetett azt mondván hogy majd maga megy el a Biróhoz, ennél fogva a kegyetlenségnek és megverettetésnek méltán indító okául tartathattik, azért *Ns. Gali István ezen kegyetlenségéért a meg kioztatott asszony részére 40 ft homagiumba, az Executiora téendő Költségekben e mellett pedig 1/2 esztendei rabságra, közönséges dologra és az ideig az itten Raboskodó és reája Költenő Cassa Költségek megtérítésére is Itéltetik.*”

A széles körű vizsgálat, önként vallások, tanúvallomások és a meghozott ítélet kétségtelenné teszik, hogy Veres Rébék boszorkányos hírű szalontai asszony 1808-ban történt megkínzása után négy évig húzódo per nagy visszhangot keltett Szalontán és környékén, s végül is javára kedvezően ért véget. Bizonyára ez az eset is segített abban, hogy a személye körül font babonás történetek a boszorkányság híre még inkább terjedjenek.

Arany János 1817-ben született Nagyszalontán. Tehát amikor az emlékezetes esemény történt, vagyis Ns. Gali István feleségének megrontása esett, a költő még nem élt. De a tíz évvel később még élő boszorkányhistoria bizonyára elevenen hatott a nyiladozó értelmű gyerekekre, s a nagy port kavart per a gyermek Arany születése előtt néhány évvel zárult, s beszélgetéseken gyakori téma volt. Feltételezhető, hogy az akkor és később hallott mesék, történetek közötti Vörös Rébék alakja is felmerült, akiről a már ismertettet eset után hivatalos feljegyzések jelenlegi ismeretünk szerint tovább nem tanúskodnak.

Ha a ballada első és utolsó versszakának záró sorait, melyben találkozunk a varjú alakjában jelentkező Vörös Rébékkal,²⁵ összevetjük Füsüs Nagy István önkénti vallásának egy részletével, meglepő hasonlatosságot fedezünk fel: „Gali István cselédjei nékem azt beszélték, hogy azon a héten vasárnap, a mellyen Gali Istvánnal Váradra vásárra voltunk, Gali István az Uttzán menvén, őtet Veres Rébék elő találta utjába, 's meg ölelte ezt mondván: „No édes Galim!” — ezt az ölelést meg látván az öreg Kozmáné, a' mint hallottam hogy hívják — el ment Gali Istvánékhöz 's ott azt beszélte; hogy no meglássák kentek, hogy vagy magoknak, vagy cselédjeknek vagy marhájoknak mostanába bajok lesz, mivel Vasárnap Veress Rébék Gali Istvánt megölelte. — a' mint hogy csak hamar Gali Istvánnak baja is lett...” ami a költő megfogalmazásában így hangzik:

„A kinek azt mondja: kár!
Nagy baj éri és nagy kár:
Hess madár!”

Vörös Rébék, az eddig megfoghatatlan személy nem a képzelet szüleménye, nem mesebeli boszorkány, nem csupán babonás elem, hanem *élő személy*. Rébék, ribike jelzővel ma nem csupán a vörös hajú, de gondozatlan, ápolatlan, erkölcsileg kifogásolható életű nőket értik, melyben talán az Arany János-i megfogalmazás hatását is érezhetjük. Élő személyt aligha sejtettek eddig mögötته, de a feltárt adatok is bizonyítják, hogy jelen esetben a Rébék, a Rebeka ijesztő hangzású népi változata.

A kapcafőzés balladában jelentkező motívuma különben igen elterjedt babonás jelenség, a szerelmi rontás egyik lényeges velejárója.²⁶ Az olyan emberre, akinek „mehetnékje van”

²³ HBML i.h.

²⁴ HBML i.h. 1812. jan. 29.

²⁵ ARANY János: Összes munkái I. köt. Kisebb költeményei. Bp. 1898. 425—428. (E két sor népmondai töredék. Arany J. megj.) — SZENDREY Zsigmond: Szalontai babonák Arany műveiben. Ethn. XXVIII. 1917. 139.

²⁶ LUBY Margit: Bábaelite babona. Bp. é. n.

ma is gyakran mondják, hogy főzik a kapcáját, azaz nem maradhat egy helyben. A ballada harmadik versszakában:

„S ha ott kapja, kibuktatja
Orrával a küszöbön.”

tömör megfogalmazásban szintén fedi a tanúvallomásokban gyakran szereplő megkínóztatást, melyhez hasonlókkal a peres eljárásokban, de a Bihar vármegyei Tiszti Perek XVIII—XIX. századi irataiban is gyakran találkozunk.²⁷ Az adatok tehát itt is tökéletesen egybevágnak.

Nem tűztem feladatul ez alkalommal, hogy a ballada minden, a hiedelemvilággal való kapcsolatát megvizsgáljam, csupán az volt a cél, hogy rámutassak az irodalmi értékek történeti néprajzi forrásokban fellelhető gyökereire, s a rövid utalásokat, melyek a ballada néphagyomány volta mellett tanúsíthatnak, a rendelkezésre álló nagyszalontai eredetű, s eddig épségben megőrzött forrásanyaggal, annak szinte teljes terjedelemben való közlésével megerősítem.

Igazat kell adnunk Szendrei Zsigmondnak,²⁸ aki Arany János munkáinak lényegét vizsgálva több irányban utalásokat tesz a néphagyományból merített forrásanyag felhasználására. „Még terjedelmesebb az az anyag, melyet szintén tréfás, korfestő vagy más népies czéllal olvasott műveibe a szalontai nép természetfeletti hitéből, a túlvilági s emberfeletti lények világából”, melyre a peres eljárásból merített dokumentumsorozat hivatatosan is igazolja a balladai történetet valódi magját, s azt a jelenséget is nyomon követhetjük, hogyan szűrte át művészi énjén a költő az adatokkal igazolt néphagyományt.

Béres András

„Egy a tömegből”

(Emlékezés Garai Jánosra)

„Egy a tömegből: ennyi a nevem.
Nincsen munkám és nincsen kenyerem.”
(*Sarlós magvető*)

„...mi költők, az élet jajduló, hörgő
és ujjongó részei a háborgó földgolyón.”
(*Költők*)

„Garai János 18 éves költő itt állok ezzel a felkiáltással: élni akarok!

Élni akarok, mint költő, nem elsodródni az élet viharában, hanem dolgozni, nem elégni a világnézet tüzeiben, hanem szítani táplálni a tüzet és nem elposványosodni a falum döglesztő, konzervatív levegőjében.”

Ezzel a kiáltással indult irodalmi útjára egy tragikus kor tragikus sorsú költője. A kor: fehér-Magyarország tündöklése, a költő: kommunista és tragédiája belefért ebbe a nyitánykiáltásba: kitört a faluja döglesztő, konzervatív levegőjéből, dolgozott, szította és táplálta a világnézetek tüzeit — és elégett benne, elsodródott az élet viharában . . .

Tizennyolc éves költő. Mikor ezek a szavak — első nyomtatott betűi — megjelentek, még nem volt sem költő, sem 18 éves. Költő csak egy évvel később kezdett lenni, amikor a kommunista párt irányt adott az elvont forradalmiságnak, amely első verseit nemzette. Tizennyolc éves pedig csak nyolc hónappal az első versfüzetének megjelenése után lett.

Apám, Garai János, 1913. május 29-én született Gyöngyösön.

Családja patriarchális nagycsalád, szigorú tradíciókkal és a kispolgári erkölcs minden kettőségével. Apja gazdag ügyvéd volt, szabadelvű és lojális; a világháborúban bakának vonult be, lemondva kijáró tiszti rangjáról, amit megszerzett a szolgálati lépcsőn; a Népszavát járatta és a tőzsdén játszott; Horthy mérsékelt tisztelője volt és néha mérsékeltlen bírálta a kormányt, tetszett neki, hogy gyakran összetévesztik Gömbös Gyulával, akire feltűnően hasonlított, de nem tetszett Gömbös politikájának egy-két erőszakos vonása.

A kommun elől Pestre menekült a család, majd Budakalászon telepedtek le. Tíz évvel később a Budakalász elől menekült a kommunához Garai János.

Budakalász a „döglesztő konzervatív levegőjű falu”. A helybeli kispolgárság nem a Ferenc József-i kor békés családias kispolgársága többé, amely még komolyan vette a saját konven-

²⁷ PI. HBML IV. A. 6/f. 11. TP. XXII. 371. Volaszi. 1806. spt. 4.

²⁸ SZENDREY Zsigmond: i.m. 139.